

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՍՓԻԻՌԻԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ
ՈՒՐՈՒԱԳԾԵՐ

Հատոր երկրորդ, 1946-1985

Հեղինակ՝ Գեղամ Սեւան

Հովանաւոր՝ Յարութիւն Սիմոնեան

Հետագայ 1950-1960-ական թուականների վիճակի մասին Գ. Սեւանը գրում է. «Վերջին տասնամյակներում մեզ մօտ կատարուել են առաջին փայթերը: Հրապարակի վրայ արդէն կան սփիւռ փահայ այս կամ այն ամսագրին ու գրական պարբերականին նուիրուած ուսումնասիրութիւններ, հեղինակների գրական դիմագիծը պարզող մեկնադրութիւններ, ինչպէս նաեւ գրուել են սոցիալ-ֆաղափական կեանքը լուսարմող ուշագրաւ աշխատութիւններ:

Բացի այդ, Սփիւռի գրականութեան ուսումնասիրման համար մեծ խթան եղաւ հայ գրականութեան այդ հատուածի առաւել աչքի ընկնող երկերի հրատարակութիւնը Սովետական Հայաստանում: Բայց այդ քոյրը, մանաւանդ գրականութեան պատմութեան իմաստով, անբաւարար է: Դեռեւս ասպարեզի վրայ չկայ ժամանակի գրական պրոցեսը իր բարդութիւններով ու ներքին հակասութիւններով ամբողջացնող գիտական ուսումնասիրութիւնը:

Վիճակի սոյն ախտաճանաչումին հետեւում էր իր անելիքի հիմնական ուղղութիւնն ու ծրագիրը, գոր այսպէս է բանաձեւել հեղինակը. «Սփիւռփահայ գրականութեան պատմութիւնը ուրուագծելու միտող ներկայ աշխատութեան մէջ մենք ընթացանք նրա առաջին հատորում որոգրած սկզբունքով: Այսինքն՝ տալ նշուած գրականութեան՝ մեզ համար

առաւել հիմնական ու էական թուացող միտումները, այն էլ գլխաւոր գծերի մէջ, հենց նշուած միտումներում նրա առաւել աչքի ընկած հեղինակների ու գործերի վերլուծումով»:

Հակառակ իր «անելիքի» մասին խօսելիս ցուցաբերած նկատելի համեստութեան, Գ. Սեւանը առաջադրած ծրագիրը կատարել է հնարաւոր առաւելագոյն յաջողութեամբ եւ նախանձելի արդիւնաւետութեամբ: Որպէս գիտասուծը չը թուայ պատշաճի յայտարարութիւն, պէտք է վերադառնալ իմ նախորդ հարցադրումին, թէ երկրորդ այս աշխատութեան հեղինակը ի՞նչ գծաւորութիւններ է յաղթահարել եւ ինչի՞ է հասել ի վերջոյ:

Գեղամ Սեւանը, մէկ անհատ հեղինակ կարողացել է յաղթահարել սփիւռփահայ գրականութեան ներկայացրած աշխարհագրական մեծ անպատեհութիւնը՝ նրա ցրուած-փռուածութիւնը աշխարհով մէկ: Այսինքն՝ հաւաքել, ի մի է քերել անելի ֆան 200 գրողների եւ նրանց 65 տարիների երկար ժամանակաշրջանում ստեղծուած բազմապատիկ անելի մեծ թուով գրքեր: Եւ գրականութեան պատմաբանի եւ բանասէրի համբերատար յրջութեամբ նա կարդացել է այդ ամէնը եւ կուտակել հսկայածաւալ նիւթ, ապա՝ դասդասել, համակարգել, մանրակրկիտ ուսումնասիրել եւ բարեխղճօրէն արժեւորել

է այն:

Բացի այդ, Գ. Սեւանը անձամբ ջանասիրութեամբ պրպտել, գտել, կարդացել է 65 տարիների ընթացքում աշխարհացրիւ հայ մամուլի էջերում սփռուած եւ սփիւռահայ գրականութեանը վերաբերող գրաֆնադատական ողջ նւթը՝ գրախօսականներ, առաջաբաններ, քննադատութիւններ, ուսումնասիրութիւններ ու մեկնադրութիւններ: Կարդացել է, խորհել, ծանրութեթեւ արել երկար եւ կարճիքների, գնահատականների ծայրայեղ հակասական, յաճախ կողմակալ, իրար բացասող հեղեղի մէջ պահպանել է մտածումի եւ դատումի անկախութիւնը:

Ճիշտ է, որ «Ուրուագծեր» աշխատութեան ստեղծման տարիներին արդէն չկար Ստալինը: Սակայն, Մարքսիստական Գրականագիտութեան դեռ գործող ուժ ունեցող յոգնուցների մէջ ապրում էր ստալինիզմը: Այդ պայմաններում խօսել է եւ արժեւորել արտասահմանեան գրողներ, այդ թւում նաեւ «գաղափարական ընդդիմադիր թշնամիներ», «ամբիոն տալ նրանց բուրժուական վտանգաւոր գաղափարների», թեկուզ եւ ֆնադատելով, անմախաղէպ երեւոյթ էր Սովետական իրականութեան մէջ: Գ. Սեւանը, յանուն Սփիւռահայ Գրականութեան ճանաչման ու տարածման, դէմ գնաց այդ վտանգին. Նա յանգգնութեամբ շրջանցեց այդ պատմէշը: Սա անմախաղէպ խիզախում էր եւ յաղթանակ:

Այսպէս աշխատել է նա անընդմէջ 27 տարի, համարեայ մի ամբողջ կեանք: Գործով յաճախ էինք հանդիպում միշտ էլ զգում էի, որ շտապում է: «Անսկիզբ-անվերջ գործ է (ասում կրկնում էր, ակնարկելով «Ուրուագծեր»ին) վախճում եմ չհասցնեմ...»: Գիշերները ցերեկ դարձրեց ու հասցրեց աւարտել: Տարիների դժուար տնութեան համար, սակայն,

ափսոսալու առիթ չունենէ՛ր այսօր, քանի որ արդիւնքում «Սփիւռահայ Գրականութեան Պատմութեան Ուրուագծեր» պատկառելի, իր տեսակի մէջ առաջին հիմնարար աշխատութիւնն է, որի հիմքի վրայ համեմատաբար աւելի դիւրին եւ աւելի ապահով կը քարձրանայ ապագայ Սփիւռահայ Գրականութեան յիսկատար պատմութիւնը՝ Գ. Սեւանի վերջնական նպատակը եւ ցանկալի երազը:

Եւ այնուամենայնիւ, այսպիսի դժուար տնամէ՛ ու գոհողութիւններով ստեղծուած «Ուրուագծեր»ով Գեղամ Սեւանը ինչի՞ հասաւ, ի՞նչ ծառայութիւն մատուցեց Սփիւռահայ Գրականութեանը նրա սկզբնաւորման 80-ամեակի նախօրէին: Որպէս պատասխան՝ ահա մի քանի հաստատումներ:

Սփիւռահայ Գրականութեան 78ամեայ պատմութեան մէջ առաջին անգամ 700 էջ ծաւալի մէջ եւ մէկ վերնագրի տակ ամփոփեց, համադրեց եւ համակարգեց Սփիւռահայ Գրականութեան ընդհանուր ժառանգի՝ քաննաստեղծութիւն եւ վիպերգ, նորավէպ, վիպակ ու վէպ բաժինը լրիւ ընդգրկուեցով:

Հայութեան երկու հատուածների գիտակցութեան մէջ հիմնաւորեց եւ ամրագրեց պատմականօրէն հշմարիտ այն գաղափարը, թէ Սփիւռահայ գրականութիւնը իր ոգով ու էութեամբ դարաւոր հայ գրականութեան անբաժանելի եւ հաւասարաբեւ մասն է:

Ցոյց տուեց, որ Սփիւռահայ գրականութիւնը ոչնչով չի զիջում արեւմտահայ եւ արեւելահայ գրականութիւններին, թէ սա եւս ստեղծել է համազգային արժէքներ, ինչպիսիք են Համաստեղի, Մեծուրու, Շահան, Վ. Նուրանեանի, Կ. Զարեանի, Զ. Ասատուրեանի, Ա. Անդրեասեանի, Ա. Հակոբյանի, Բ. Նուրիկեանի, Զահրատի, Խրախունու եւ այլոց ստեղծագործութիւնները: Թէ

1920-1985ի հայ գրականութիւնը սփիւռահայ եւ սովետահայ պաշտանական անուններով յայտնի գրականութիւնների միասնական, անտրոհելի գումարն է:

Գիտական մանրագնահատականները պարզել, իմաստաւորել է արտաքին ազդեցութիւնների մշտապէս ենթակայ չափազանց խալտարդէտ Սփիւռահայ Գրականութեան ընդհանուր էական միտումները, ցոյց տուել ու խրախուսել նրանց մէջ այն առողջը, կենսունակը, արժէքաւորը, որ համասեռ է մեր արեան կարգին, որ հաշտ է ազգային, մարդասիրական ու քաղաքական մեր ըմբռնումներին: Միաժամանակ, որպէս արթուն ու անաչառ քննադատ, մերժել, ձաղկել է հայ գրականութեան հայրենասիրական, մարդասիրական ու լատենտական էութեանն անյարիր արատաւորը, կասկածելն եւ ապագայինը. Սեւանի զգաստացնող ձայնը, որ լսում է նրա բոլոր աշխատութիւնների եւ «Ուրուագծեր»ի էջերից, մասն գալի՜ում պիտի օգնի սփիւռահայ գրողներին անսայթափ եւ աւելի վստահ անցնելու իրենց ստեղծագործական ճանապարհը:

Իրրեւ Սփիւռահայ գրականութեան պատմաբան ու տեսաբան Գեղամ Սեւանի մատուցած ծառայութիւնների մէջ կարեւորագոյններից մէկը պիտի համարել այդ գրականութեան քննութեան ու արժեւորման ժամանակի գաղափարական սահմանափակումից դուրս, ազատ, լայնախոհ, իւրովի մտեցումը: Այս իրողութիւնը պիտի ընդգծել, երբ խօսքը վերաբերում է յատկապէս Սփիւռահայ Գրականութեան համար կենսական ազգային միտումին: Գրականութեան մէջ առողջ, շինիչ, կենսահաստատ ազգայինը Գ. Սեւանը որոշապէս տարբերեց թթու ազգայնամոլութիւնից, ազգային բացառիկութեան սնափառութիւնից. տարբերեց իրաւ մարդասիրութիւնը սոցիալիզմի

լոգունգային, սուտ ու պատիր եղբայրութիւնից: «Ուրուագծեր» աշխատութեան «Մարդեբոլութիւն» գլխում Գեղամ Սեւանը իրաւացիօրէն պնդում-ապացուցում է, որ հայ գրականութեան գլխաւոր բոլոր միտումների բուն ոգին ու էութիւնը եղել ու մնում է դարերի հոլովոյթում բիրեղացած մարդասիրութիւնը. իրողութիւն, որ պատմական բախտի նոյնութեան բերումով եւ ժառանգաբար, այսօր շարունակում է սփիւռահայ իրօք տաղանդաւոր գրողների լաւագոյն ստեղծագործութիւնների մէջ. «Մեր մարդեբոլութիւն որակած միտումը եղել է հայ ժողովրդին յատուկ զգացողութիւն: Սփիւռահայ գրականութիւնը դրա օրինակները միշտ ունեցել է իր հիմքում, վկայում է հեղինակը, եւ որպէս օրինակ «Սփիւռահայ Գրականութեան փայլուն բերքից» նա յիշում է Վ. Շուշանեանի «Օրերը գեղեցիկ չեն», Յակոբ Մեծուրու «Արմաղան», «Կապոյտ Լոյսը», «Կոռնկ, ուստի՜ կու գաս», Բ. Նուրիկեանի «Այգեկութիւն», Վահէ-Հայկի «Հայրենի Ծխան», Յակոբ Ասատուրեանի «Յովակիմի Թռնները», Զահրատի «Մեծ Քաղաք», «Գունաւոր Սահմաններ», «Կանաչ Հող» եւ շատ այլոց հիւսնալի ստեղծագործութիւնները: «Այդ բոլոր ստեղծագործութիւնների ոգու, ազգային ոգու խտացումն է» ընդգծելով եզրակացնում է Գ. Սեւանը:

«Ուրուագծեր»ում կան փայլուն գրուած գլուխներ՝ «Կարօտի Գրականութիւն», «Նահանջի Երգը», «Նոր Կարօտի Գրականութիւն», «Մարդեբոլութիւն», «Յանուն Հայրենիքի» եւ գրողների յաջող ուրուագծուած, սեղմ, պիրկ, տպաւորիչ դիմանկարներ՝ Համաստեղ, Մեծուրի, Վ. Շուշանեան, Ա. Հայկազ, Զահրատ, Ռոբերտ Հատեհեան: Հոգեբանական խոր յուզումների, համակողմանի վերլուծութեան եւ համարձակ ու խելացի ընդհանրացման վարպետ գրչով արուած

արժեքաւոր օրինակներ քոյորն էլ, որոնց առկայութիւնը զգալապէս մեծացնում է իր աշխատութեան քանակական, գեղագիտական եւ գրականագիտական արժեքների գումարը եւ ընդլայնում Գեղամ Սեւանի Սփիւռհայ Գրականութեանը մատուցած ծառայութիւնների շրջանակը:

Անշուշտ, աշխատութիւնը գեղծ չէ նաեւ որոշ թերութիւններից. նկատելին են կրկնութիւններ, բաց թողումներ, թերագնահատման մասնակի փաստեր, որոնք պայմանաւորուած են նիւթի մեծ ծաւալով ցրուածութեամբ, ժամանակի մտայնութեամբ, ակամայ վրիպումներով ու նաեւ գոյտ անձնական նախասիրութեամբ: Ինձ թւում է, օրինակ, որ որոշ թերագնահատումներ են թույլ տրուել Արամ Արմանի, Անդրանիկ Թերզեանի եւ առանձնապէս Զարեհ Մեփոնեանի գրական վաստակի մասին խօսելիս: Այդ ամէնը, սակայն, որոշիչ չեն եւ չեն ազդել հիմնարար աշխատութեան ընդհանուր արժեքի վրայ:

Երեւ տասնամեակ անընդմէջ գրած բազմաթիւ յօդուածներով, գրախօսութիւններով, գրքերի առաջաբաններով, հայ գրականութեան պատմութեան հատորներում տպագրած ուսումնասիրութիւններով, «Վ. Շուշանեան» եւ «Մեծուրի» մենագրութիւններով, «Սփիւռհայ գրականութիւն» ծաւալուն ղոկողորական թեգով եւ վերջապէս «Ուրուագծեր» խորագրուած սոյն հիմնարար աշխատութեամբ Գ. Սեւանը *զգալապէս մեծացրեց հետաքրքրութիւնը Սփիւռհայ Գրականութեան նկատմամբ, մեծապէս խթանեց նրա ուսումնասիրութեան գործը, լայնացրեց նրա հանաչման աշխարհագրական սահմանները եւ, որ շատ կարեւոր էր, գիտական կայուն ու համոզկեր հիմքեր տուեց նրա արժանի գնահատման համար:*

Եւ շնորհիւ ՅՈ ամեայ յօծարկամ

ու համբերատար տնօնքի Սփիւռհայ Գրականութիւնը ամփոփուած ու գիտականօրէն համակարգուած մտաւ հայոց գրականութեան յաւերժական ընթացքի մէջ: Յիշարժան իրողութիւն, որի համար հայ գրականութիւնը երախտապարտ պիտի լինի գրող, գրականագէտ եւ Սփիւռհայ գրականութեան անսակարկ նուիրեալ Գեղամ Սեւանին, ապա՝ նաեւ Յարութիւն Սիմոնեանին, անտիպ մնացած եւ հրատարակութիւնների գորոցներում լոյս եւ ընթերցող երագող ձեռագիր գրքերի արեւստաւարժ հետախոյզին եւ սրտացաւ բարեկամին, որ արեւ ու լոյս տեսցրեց «Ուրուագծեր» հիմնարար աշխատութեան սոյն երկորդ հատորին:

Ուզում եմ խօսել աւարտել Յարութիւն Սիմոնեանի գործնական մի առաջարկութեամբ. այն է՝ կոչ անել այն կազմակերպութիւններին, հիմնարկներին, հեղինակներին, նրանց հարազատներին եւ անհատներին, որոնց մօտ պահում են «լոյս աշխարհ գալ երագող» աւարտուն ձեռագիր գիրք կամ գրքեր, բարի լինեն պարբերաբար հրապարակային յայտարարութիւն անեն նրանց մասին, որպէս գի մեր գրատէր բարեւարները, անհատներ կամ կազմակերպութիւններ, դրանցից ընտրեն ու հովանաւորեն իրենց նախասիրածը:

Ինձ թւում է, որ առաջարկութիւնը բացի գործնական լինելուց, նաեւ խոստումնալից է: Ճիշտ տեղն է կրկնելու. «Ով որ քաջ է, ի՞նչ կը սպասէ...»:

ՍԱՐԳԻՍ ԵԱՓՈԽՋԵԱՆ